

” Косенко Ю. Активізація мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектра методом сенсорної інтеграції. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2025. Том 13, № 4. С. 31-39. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i4-004>.

Kosenko Yu. Aktyviziatsiia movlennievoi diialnosti ditei doshkilnoho viku z rozladamy autystychnoho spektra metodom sensornoi intehtratsii [Activation of speech activity of preschool children with autism spectrum disorders using the method of sensory integration]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2025. Vol. 13, No 4. S. 31-39. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i4-004>.

УДК 376.42

DOI: 10.31110/2616-650X-vol13i4-004

Юрій КОСЕНКО

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-2723-2031>
kosenko75@gmail.com

АКТИВІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА МЕТОДОМ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті висвітлено питання активізації мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектра (РАС) методом сенсорної інтеграції. Здійснено аналіз наукових досліджень щодо впливу методів сенсорної інтеграції на розвиток мовлення у дітей з особливими освітніми потребами. Підкреслено неоднорідність розвитку мовлення у дітей з РАС, названо найбільш типові порушення мовленнєвої діяльності в дошкільників означеної категорії, які проявляються у вигляді ехолалій, скандованій вимові складів і слів, специфічній інтонації тощо. Наголошено на проблемності використання усного мовлення близько 30-40 % дошкільниками з РАС.

Названо типи дисфункцій сенсорної інтеграції у дітей з РАС. Описано види порушень модуляції сенсорних імпульсів, а саме – гіперчутливість і гіпочутливість. Наведено приклади поведінки дошкільників з РАС при гіперчутливості та гіпочутливості. Висвітлено рівні сенсорної інтеграції дітей цієї категорії. Вказано найбільш розповсюджені симптоми порушень сенсорної інтеграції в дітей з РАС. Описано найбільш ефективні вправи для розвитку сенсомоторної сфери в дітей дошкільного віку з РАС (на розвиток зорового, дотикового, слухового сприйняття, темпо-ритмічних відчуттів тощо). Наголошено на використанні натуральних предметів у якості наочних посібників, які можна нюхати, куштувати на смак, відчувати на дотик та інше.

Розкрито методику використання сенсорних еталонів на корекційних заняттях. Виокремлено підготовчий і три основні етапи сенсорної інтеграції дітей з РАС. Наголошено на проведенні підсумкових занять по закінченню кожного етапу. Описано закономірності фразового онтогенезу та алгоритм процесу навчання зв'язних висловлювань дітей з РАС.

Наголошено на ефективності сенсорно-інтегративної артикуляційної гімнастики в активізації мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку з РАС. Підкреслено значимість врахування інтересів, індивідуальних і вікових особливостей дітей зазначеної категорії. Наведено приклади вправ та ігор сенсорно-інтегративної артикуляційної гімнастики.

Ключові слова: сенсорна інтеграція; розлади аутистичного спектра; діти з особливими освітніми потребами; порушення психофізичного розвитку; затримка психомовленнєвого розвитку; тяжкі порушення мовлення; немовленнєві дошкільники; активізація мовленнєвої діяльності; комплексний підхід; ігрова логопедія.

Yurii KOSENKO

Sumy State Pedagogical University named after AS Makarenko, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-2723-2031>
kosenko75@gmail.com

ACTIVATION OF SPEECH ACTIVITY OF PRESCHOOL CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS USING THE METHOD OF SENSORY INTEGRATION

Abstract. The article highlights the issue of activating the speech activity of preschool children with autism spectrum disorders using the sensory integration method. An analysis of scientific research on the influence of sensory integration methods on speech development in children with special educational needs is carried out. The heterogeneity of speech development in children with autism spectrum disorders is emphasized, the most typical speech disorders in preschoolers of the specified category are named, which manifest themselves in the form of echolalia, chanted pronunciation of syllables and words, specific intonation, etc. The problematic use of oral speech by about 30-40% of preschoolers with autism spectrum disorders is emphasized.

The types of sensory integration dysfunctions in children with autism spectrum disorders are named. The types of sensory impulse modulation disorders are described, namely - hypersensitivity and hyposensitivity. Examples of behavior of preschoolers with autism spectrum disorders with hypersensitivity and hyposensitivity are given. The levels of sensory integration of children in this category are highlighted. The most common symptoms of sensory integration disorders in children with autism spectrum disorders are indicated. The most effective exercises for the development of the sensorimotor sphere in preschool children with autism spectrum disorders are described (for the development of visual, tactile, auditory perception, tempo-rhythmic sensations, etc.). The use of natural objects as visual aids that can be smelled, tasted, felt by touch, etc. is emphasized.

The method of using sensory standards in remedial classes is disclosed. The preparatory and three main stages of sensory integration of children with autism spectrum disorders are distinguished. The importance of conducting final classes at the end of each stage is emphasized. The regularities of phrase ontogenesis and the algorithm of the process of teaching coherent utterances to children with autism spectrum disorders are described.

The effectiveness of sensory-integrative articulatory gymnastics in activating the speech activity of preschool children with autism spectrum disorders is emphasized. The importance of taking into account the interests, individual and age characteristics of children in this category is emphasized. Examples of exercises and games of sensory-integrative articulatory gymnastics are given.

Key words: sensory integration; autism spectrum disorders; children with special educational needs; psychophysical development disorders; psychospeech development delay; severe speech disorders; non-verbal preschoolers; activation of speech activity; comprehensive approach; game speech therapy.

Постановка проблеми. Проблема подолання порушень мовлення в дітей з розладами аутистичного спектра (РАС) займає особливе місце у процесі соціалізації осіб означеної категорії. Для встановлення контактів і підтримки соціальних зв'язків необхідна активізація мовленнєвої діяльності дошкільників з РАС, що можливо лише при застосуванні логопедичної корекції, спрямованої на активізацію імпресивного та експресивного мовлення. Відсутність вербальних засобів комунікації обмежує ініціативність особистості, її самовираження та соціальну адаптацію, позбавляє можливості активізації потенціалу дитини з РАС [2; 3].

Логопедична робота забезпечує формування усвідомленого мовлення у дітей з РАС, що дозволяє поступово їх «вводити» в соціум. До цього часу розроблено і впроваджено низку перспективних і ефективних методів подолання порушень мовлення у дитячому віці, але діти з РАС є неоднорідною категорією, мовленнєва діяльність яких характеризується від цілковитої відсутності до можливості підтримування діалогу з іншими особами за умови дотримання певних правил.

Дошкільники з РАС мають багато спільних рис, до яких відноситься: висока чутливість, слабкість нервової системи, висока емоційна лабільність, низький рівень уваги та пам'яті, відсутність інтересу до занять тощо. Відсутність мотивації спричинює апатію, сприяє зниженню працездатності на заняттях з розвитку мовленнєвої діяльності в дошкільників з РАС.

Мовленнєва діяльність тісно пов'язана з сенсорним розвитком цих осіб. Однією з головних особливостей у розвитку дітей з РАС є порушення сенсорної інтеграції, при якій процес відчуття та сприйняття залишається збереженим, але спотвореною чи відсутньою є інтерпретація сприйнятого сигналу. На нашу думку, заняття з сенсорної інтеграції сприятимуть розвитку інтересу до корекційних занять, забезпечуватимуть розвиток вищих психічних функцій, активізують мовленнєву діяльність дітей з РАС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі застосування методів сенсорної інтеграції в роботі з дітьми з РАС присвячені дослідження Дж. Айрес, С. Барон-Коена, К. Робертсон та інших. Теорія Дж. Айрес ґрунтується на фундаментальних засадах, які спираються на закономірності розвитку людини. За Дж. Айрес існує чотири етапи сенсорної інтеграції, послідовне досягнення яких дозволяє дошкільнику адаптуватися до соціуму. Перший етап – це відчуття дитиною власного тіла. На цьому етапі відбувається формування тонічної регуляції, відчуття рівноваги, стабільності та безпеки. Другий етап – опанування дитиною рухів свого тіла. На цьому етапі здійснюється координація правої і лівої сторін тіла; формується здатність до планування рухів, закладаються основи емоційної стабільності. Третій етап – розвиток зорово-моторної координації, цілісного сприймання навколишнього простору. На цьому етапі дитина розпочинає розуміти контекст ситуації, сприймає мовлення інших і починає говорити сама. Четвертий етап – відчуття свого тіла як єдиного цілого. На цьому етапі у дитини з'являється самоконтроль і впевненість у собі.

Схожі погляди висловлювала Т. Скрипник, яка розглядає сенсорну інтеграцію як підґрунтя цілісного розвитку дітей з аутизмом. На її думку, головними орієнтирами методу сенсорної інтеграції повинна бути етапність, представлена разом з критеріями досягнення кожного етапу. Т. Скрипник наголошує на необхідності втілення методів сенсорної інтеграції в природний процес життєдіяльності дитини з РАС, що може бути реалізованим лише в узгодженій роботі міждисциплінарної команди супроводу [9].

Проблемі корекції мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку методом сенсорної інтеграції присвячена праця А. Душиної та Л. Стахової. Дослідниці наголошували на важливості використання сенсорного обладнання в логопедичній роботі. На їхню думку, це дозволяє розкривати резервні можливості кожної дитини, є дієвим засобом профілактики вторинних дефектів. Елементи сенсорної інтеграції сприяють збагаченню словника, розвитку граматичної будови мовлення, автоматизації поставлених звуків і введення їх у самостійне мовлення. А. Душина і Л. Стахова підкреслювали вплив занять із сенсорної інтеграції на розвиток мотивації до мовленнєвої діяльності в дошкільників [10].

І. Мартиненко і А. Савицький наголошують на дисфункції сенсорної інтеграції у структурі дизонтогенезу дітей із первинними порушеннями мови та мовлення. Особливу увагу привертають парціальні затримки у розвитку відчуттів і сприймання, симптоми, пов'язані з дисфункціями в обробці сенсорної інформації. Такі порушення описані в структурі невербальної симптоматики сенсорної та моторної алалії та дизартрії. Дослідники наголошують на тому, що в дітей із мовленнєвими порушеннями (серед яких багато й осіб з аутизмом) констатовано симптоми дисфункцій сенсорної інтеграції у стані слухової, тактильної, пропріоцептивної та вестибулярної систем [7].

А. Морозова наголошує на важливості використання методів сенсорної інтеграції при ранньому втручанні. За авторкою, перші 7 років життя є визначальними для організації відчуттів дитини. Ранні роки дитинства мають важливе значення в розвитку пізнавальної, сенсорної, моторної та комунікативної сфер, збагаченні активного і пасивного словника, розвитку імпресивного та експресивного мовлення в дошкільників. На думку А. Морозової, заняття з сенсорної інтеграції

спрямовані не на вдосконалення функцій зорового, слухового чи іншого сприйняття, а на реконструкцію процесу нормального розвитку дитини, створюючи умови для формування навичок правильної інтерпретації отриманих сигналів [8].

На думку І. Григус і І. Крук рання корекційна робота є вирішальною для розвитку та абілітації дітей з РАС. Вік від 3 до 7 років відіграє провідне значення для сенсорної інтеграції. У зазначений часовий проміжок, мозок дитини є особливо чутливим до відчуттів. Сенсомоторна взаємодія слугує фундаментом для активізації мовленнєвої діяльності та розвитку когнітивних функцій.

Варто зауважити, що в багатьох дітей із РАС констатують гіпер- або гіпочутливість, порушення координації рухів, дисбаланс у відчуттях частин свого тіла тощо. Ці порушення негативно впливають на сприймання та обробку інформації про оточуючу дійсність, яка надходить до них ззовні через зір, слух, нюх, смак і дотик. Такі порушення спричинюють страх і тривожність у дітей і заважають розвитку їхньої мовленнєвої діяльності. І. Григус та І. Крук рекомендують збалансовувати сенсорні переживання дошкільників з РАС методом сенсорної інтеграції [4].

На важливості використання сучасних технологій корекції в аутології наголошувала й В. Тарасун, відзначаючи такі мовленнєві порушення у дітей з аутизмом, як: ехололії, скандоване вимовляння складів і слів, специфічну інтонацію, називання себе в другій або третій особі тощо [11].

Неоднорідність розвитку мовлення у дітей з РАС відмічала Б. Одовська-Шляхчич, відзначаючи значну затримку активного мовлення у дітей з аутизмом. Також дослідниця наголошувала, що близько 30-40 % взагалі не використовують усне мовлення для підтримки комунікації з навколишнім середовищем.

Х. Качмарик досліджуючи поведінку дітей з РАС стверджував, що використання методів сенсорної інтеграції позитивно впливає не тільки на реєстрацію і модуляцію відчуттів, але й сприяє формуванню ними простих адаптивних відповідей, збагачує пасивний і активний словник, мотивує дітей з аутизмом до імпресивного та експресивного мовлення [5].

Не зважаючи на значний науковий і практичний інтерес до проблем корекційної роботи з дітьми з РАС дошкільного віку, змушені констатувати недостатню кількість робіт присвячених активізації мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектра методом сенсорної інтеграції.

Мета дослідження полягає у розкритті проблеми активізації мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектра методом сенсорної інтеграції.

Методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення та порівняння наукових ідей щодо активізації мовленнєвої діяльності в дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектра методом сенсорної інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дошкільний вік – це вік чуттєвого (сенсорного) пізнання навколишнього. На цьому етапі життя дитини відбувається поєднання сенсорного досвіду зі словом, що є першим ступенем пізнання світу. Сенсомоторний розвиток є важливим фактором активізації мовлення дитини. Цей процес не може формуватися ізольовано від мислення, пам'яті, уваги, сприйняття та від рівня їх розвитку. За кожним словом обов'язково повинно бути його значення (назва предмета, дія тощо). Відповідно, потреба у предметах і діях з ними спонукають дитину використовувати слова, які їх позначають.

Сенсорна інтеграція - це процес, під час якого нервова система людини отримує інформацію від рецепторів всіх органів чуття (дотик, вестибулярний апарат, відчуття тіла (пропріоцепція), нюх, зір, слух, смак) та інтерпретує її так, щоб вона могла бути використана в цілеспрямованій діяльності. Іншими словами, це адаптаційна реакція, що слугує особі для виконання певної дії, прийняття відповідного положення тіла, застосування мовлення тощо. У більшості людей процес сенсорної інтеграції відбувається автоматично, забезпечуючи реакції відповідно вимогам оточення та зумовлює правильний сенсомоторний розвиток.

Зауважимо, що процес сенсорної інтеграції розпочинає своє функціонування з перших тижнів внутрішньоутробного життя і найбільш інтенсивно протікає до кінця дошкільного віку.

Сенсорна інтеграція надає набутому досвіду сенсу, фільтруючи інформацію, організовуючи її і тим самим допомагаючи дитині сконцентруватися на виконанні певних дій.

У процесі формування асоціативних зв'язків між зоровими, слуховими, тактильними, нюховими і смаковими подразниками розвиваються процеси сприйняття, які необхідні для підвищення рівня розвитку мовлення. Тому цілеспрямована сенсорна інтеграція здатна забезпечити попередження багатьох вторинних порушень у розвитку дошкільників. Особливо це актуально для дітей з РАС, значна частина яких потребують створення спеціальних умов для сприйняття та переробки інформації, що передують формуванню мовлення.

Дослідники (Е. Гржибовська та З. Прзжировський) звертають увагу на дисфункції сенсорної інтеграції у дітей з аутизмом, виокремлюючи два типи:

- 1) порушення реєстрації сенсорних стимулів;

2) порушення модуляції сенсорних імпульсів.

За авторами, порушення реєстрації сенсорних стимулів стосується, переважно, зорових і слухових стимулів і в меншій мірі нюхових, смакових і вестибулярних. Це, на думку науковців, пояснює поведінку дітей з РАС, коли вони ігнорують звуки, які для звичайних осіб є нормальними. При порушенні реєстрації зорових стимулів діти з аутизмом ігнорують навколишнє середовище (не дивляться в очі співбесіднику, не проявляють інтересу до предметів навколишньої дійсності, не реагують на звернене до них мовлення тощо).

Порушення модуляції сенсорних імпульсів проявляється у гіпер- чи гіпочутливості. О. Андрієвська використовує поняття «гіперсенситивність» і «гіпосенситивність». Під гіперсенситивністю вчена розуміє сенсорний захист, а під гіпосенситивністю – сенсорний пошук. При гіперсенситивності фіксується надмірна чутливість, що проявляється емоційними чи поведінковими негативізмами до будь-яких сенсорних стимулів, але частіше до тактильних і слухових, які, зазвичай, є нормальними для інших людей. При гіпосенситивності фіксується знижена чутливість до будь-яких сенсорних стимулів [1].

Наприклад, при гіперчутливості до дотиків навіть бирка на одязі може серйозно турбувати, а при гіпочутливості людина не помітить поплескування по плечу, зверненого мовлення тощо. Вказані розлади викликають занепокоєння, страх, злість та інші негативні стани, як у дитини, так і в оточуючих осіб. Компенсація порушення модуляції сенсорних імпульсів здійснюється дитиною різними шляхами, через зняття одягу, махи руками, уникнення соціальних контактів тощо. Дослідники підкреслюють взаємозв'язок функціонування та розвитку мовлення у дітей означеної категорії зі станом сенсорної інтеграції у них [6].

Дещо розширену класифікацію дисфункції сенсорної інтеграції у дітей раннього та дошкільного віку пропонує О. Андрієвська. Вона виокремлює такі типи:

1) порушення сенсорної модуляції (сенсорний захист, гравітаційна ненадійність, сенсорний пошук) – свідчать про проблеми в церебральній регуляції інтенсивності та природі відповідей на сенсорні вхідні сигнали;

2) сенсорно-моторні порушення (диспраксія, порушення зорового контролю та пози);

3) змішані варіанти.

Варіативність порушень сенсорної інтеграції у дітей з РАС може зустрічатися як ізольовано, так і в змішаному варіанті. Дисфункції сенсорної інтеграції можуть виступати самостійно (первинними порушеннями), або додатково до інших (вторинними порушеннями).

О. Андрієвська виділяє рівні сенсорної інтеграції, де на найнижчому щаблі знаходяться: самосприйняття, пропріоцепція, вібраційні та вестибулярні відчуття. На наступному рівні перебувають: дотик, нюх, смак, зір і слух. Найвищим рівнем сенсорної інтеграції вважається: мовлення, рахунок, самооцінка, увага, регуляція, поведінка, креативність, регуляція тону (Рис. 1).

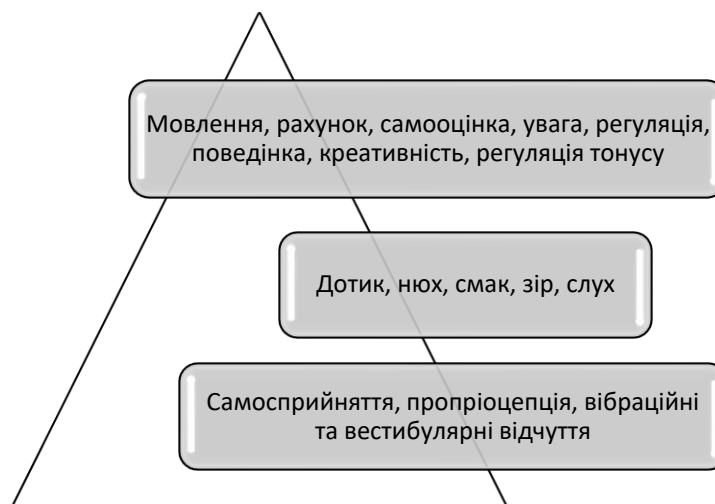

Рис. 1. Рівні сенсорної інтеграції

Вважаємо за необхідне перерахувати найбільш розповсюджені симптоми порушень сенсорної інтеграції в дітей з РАС. До них відносяться:

– надмірна або недостатня чутливість до тактильних, нюхових, зорових, слухових, смакових стимулів;

– надмірна або недостатня чутливість до рухів (уникнення торкання деяких фактур (піску, паперу, пінопласту тощо));

- уникнення занять із пластиліном, малювання пальцями;
- проблеми з маніпулюванням, використанням столових приладів, ножиць;
- надмірна чутливість до звуків, світла, кольорів;
- відсутність бажання спілкуватися;
- уникнення катань на велосипеді, самокаті, розваг на гойдалках, каруселях або надмірне захоплення ними;
- низький поріг толерантності до інших осіб;
- надто високий або низький рівень рухової активності;
- порушення м'язового тону;
- низький рівень координації рухів (можуть бути пов'язані з недорозвиненням великої чи дрібної моторики);
- рухова незграбність;
- труднощі у концентрації, імпульсивність;
- швидка стомлюваність;
- відмова від соціальних контактів;
- затримка розвитку мовлення та рухового розвитку;
- слабка організація поведінки, відсутність планування.

Як бачимо, активізація мовленнєвої діяльності дошкільників з РАС повинна здійснюватися в тісному взаємозв'язку з сенсомоторною діяльністю, обумовленою взаємною координацією сенсорних і моторних компонентів. Скоригувавши прогалини в сенсомоторному розвитку та інтерпретації сенсорних імпульсів у дошкільників з РАС, логопед отримує міцну базу для активізації мовлення в таких дітей.

При розвитку сенсомоторної сфери в дітей з РАС доречно включати вправи на:

- розвиток зорового сприйняття кольорів (розрізнення, називання кольорів, класифікація по кольору тощо);
- розвиток зорового та дотикового сприйняття величин (розрізнення, називання, класифікація, трансформація форм);
- розвиток зорового та дотикового сприйняття фактури предметів (розрізнення, називання, класифікація);
- розвиток зорового та дотикового сприйняття просторових відносин (розуміння, назва, орієнтування, трансформація);
- розвиток слухового сприйняття немовних звуків;
- розвиток темпо-ритмічного відчуття (впізнавання та відтворення темпо-ритмічних структур) та інші.

У процесі навчання дитина опановує сенсорними еталонами для визначення відносин виявлених властивостей і якостей певного предмета до властивостей та якостей інших предметів.

За даними І.Янченко, зазначені вправи позитивно впливають на точність сприйняття інформації, на формування здатності аналізу властивостей предметів, їх порівняння, узагальнення, співставлення результатів сприйняття. Засвоєння сенсорних еталонів, а саме системи геометричних форм, шкал величин, колірнього спектру, просторових та часових орієнтувань, звуковисотного ряду, шкал музичних звуків, фонетичної системи мови є складним і тривалим процесом. Це означає формування вміння в дитини з РАС правильно називати властивості предметів: необхідно мати чіткі уявлення для аналізу і виділення властивостей найрізноманітніших предметів у різних ситуаціях.

Щоб познайомити дошкільника з РАС із певним предметом, його потрібно помацати руками, стиснути, погладити, покатати, понюхати, спробувати на смак тощо. У цій діяльності ефективними є такі методи сенсорної інтеграції, як обстеження та порівняння.

Для активізації словника та збагачення чуттєвого досвіду дітей з РАС доречно використовувати натуральні предмети, як наочні посібники. При цьому ми пропонуємо дітям активно діяти з цими предметами: не тільки розглядати предмети, але й грати з ними, обмацувати із заплещеними очима, нюхати, куштувати на смак тощо.

Використання сенсорних еталонів на корекційних заняттях проводиться в декілька етапів. Виокремлюють підготовчий етап і три етапи основного циклу. Наприкінці кожного циклу проводиться підсумкове заняття, на якому коротко повторюється весь опрацьований матеріал.

Перед основним циклом занять проводиться підготовчий етап, тривалість якого визначається готовністю дитини з РАС до взаємодії з дорослим, станом розвитку дрібної моторики, рухової сфери і пасивно-активного словника. Наприкінці підготовчого етапу дитина з РАС звикає до облаштування кабінету, де проходять заняття; звикає до вчителя-логопеда; вміє фіксувати увагу на рухах і діях дорослого, його міміці, жестах і по можливості наслідує їх; сприймає звернене мовлення і виконує інструкції.

В основному циклі відбувається поступове ускладнення мовного матеріалу. Логопедична робота спрямовується на оволодіння дітьми елементарною розмовною мовою та на активізацію комунікативної функції мовлення. У результаті діти набувають навичок словозміни іменників чоловічого та жіночого роду в межах усіх відмінків однини та множини, а також навичок зміни окремих, добре знайомих дієслів за особами. Діти засвоюють складову структуру трискладових та деяких чотирискладових слів, проте ще допускають спрощення груп приголосних. Поступово здійснюється перехід від слів до фраз з 3-4 слів.

Усі завдання з сенсорної інтеграції доречно включати у тематичний цикл занять з формування лексико-граматичних компонентів мови. Наприклад, закріплюючи тему «Овочі», можна запропонувати дітям порівняти форму та колір предметів: «помідор – як коло, огірок – як овал»; «помаранчевий трикутник схожий на моркву». Знайомлячись із смаковими еталонами під час вивчення теми «Фрукти» дітям краще це робити не зі слів, а задіюючи смакові рецептори в грі «Що потрапило на зубок?». Значний інтерес викликає робота дошкільників із РАС з сенсорними дощечками. Наприклад, при знайомстві з темою «Одяг» діти визначають фактури тканин, хутра, шкіри тощо.

У результаті роботи з сенсорними матеріалами діти з РАС опановують такими поняттями і навичками, як збирання предметів за принципом збільшення-зменшення (поняття «великий-маленький, «тонкий – товстий»); підбір пар квітів і їх відтінків; розрізнення шорстких і гладких поверхонь; підбір предметів за рівнем їх шорсткості; визначення тканини тощо. Також в процесі предметної діяльності у дітей з РАС активно розвивається дрібна та велика моторика рук.

Сенсорна інтеграція допомагає активізувати зв'язне мовлення у дітей з РАС, сприяючи їм у визначенні сенсорної домінанти події (зорової, слухової, смакової, тактильної тощо) та у встановленні послідовності сприйнятих образів. У її основі лежать традиційні способи формування зв'язного висловлювання: короткі і повні відповіді на запитання, переказ, розповідь, опис продуктивної діяльності тощо. До інновацій методу сенсорної інтеграції відносять використання домінуючих сенсорних образів, а саме, відбір і узгодження змісту майбутнього висловлювання та лексичних форм. Основна допомога вчителя-логопеда полягає в узгодженні мовленнєвого та немовленнєвого образу подій та перекладі з безпосередніх відчуттів у зовнішній символічний план.

Для цього необхідно ставити навісні запитання, одночасно обговорювати образи, що виникають у дитини за допомогою спільного складання з педагогом зразка оповідання. На індивідуальних корекційних заняттях доречно використовувати метод порівняння та зіставлення предметів, де потрібно знаходити подібність та відмінності між ними, удосконалювати вміння диференціювати предмети за величиною, формою та кольором. Рекомендується застосовувати ігри з прослуховуванням звуків свійських тварин і птахів, з різними світловими ефектами, з використанням природних і побутових матеріалів.

Формування усного висловлювання виходить із закономірності фразового онтогенезу і включає ускладнення синтаксичного стереотипу: односкладне речення – двоскладове речення – речення з кількох слів – складне речення – розгорнута розповідь. Визначені закономірності фразового онтогенезу дозволяють скласти алгоритм процесу навчання зв'язних висловлювань. На початковому етапі доречним є наповнення майбутньої розповіді немовленнєвим і мовленнєвим змістом:

1) «проживання» сюжету з акцентом уваги на послідовності домінуючих сенсорних образів як потенційних пунктів плану;

2) одночасне обговорення подій за допомогою коментованого мовлення педагога, змішаних діалогів, егоцентричного мовлення.

Наступним етапом є метод збирання розповіді:

1) «проживання» сюжету з опорою на сигнальний предметно-схематичний план з опорою на домінуючі спогади;

2) одночасне обговорення образів, що виникають у вигляді пасивно-активного монологу за допомогою спільного з педагогом складання зразка розповіді.

На завершальному етапі необхідно надавати можливість дитині самостійно скласти розповідь:

1) варіативне повторення розповіді з урахуванням зміни обставин.

Всі три етапи розвитку зв'язного мовлення забезпечують навчально-розвивальне та корекційно-розвивальне середовище, активізацію компенсаторних можливостей організму. У результаті діти з РАС опановують способи чуттєвого пізнання, розвивають наочно-образне мислення, збагачують словниковий запас, удосконалюють використання граматичних конструкцій.

На нашу думку, в роботі з дошкільниками з РАС однією із ефективних є сенсорно-інтегративна артикуляційна гімнастика. Її доречно використовувати в роботі з дітьми в яких відсутнє чи недорозвинуте мовлення при збереженому слухові; продіагностовано алалію, затримку мовленнєвого розвитку, системні порушення мовлення, дизартрію, апраксію; встановлено порушення розвитку психічних процесів (увага, зорове та слухове сприймання); констатовано труднощі артикуляційних

рухів і відтворення артикуляційних поз; зафіксовано дисфункції сенсорної інтеграції; встановлено порушення засвоєння і відтворення лексико-граматичних компонентів мовлення тощо.

Використання сенсорно-інтегративної артикуляційної гімнастики передбачає врахування інтересів, індивідуальних і вікових особливостей дітей з РАС. У змістове наповнення необхідно включати різноманітні ігрові вправи, спрямовані на стимуляцію сенсорних систем і розвиток моторики артикуляційного апарату. Це можуть бути ігри, що передбачають використання різноманітних текстурних матеріалів для масажу відповідних м'язів, вправи на контроль дихання, а також ігри з дзеркалом для контролю та корекції рухів артикуляційних органів.

Однією з переваг використання сенсорно-інтегративної артикуляційної гімнастики в роботі з дошкільниками з РАС є те, що вона дозволяє інтегрувати розвиток мовлення з ігровою та сенсорною активністю, що сприяє більш ефективному засвоєнню та закріпленню навичок. Крім того, цей метод допомагає створювати позитивну атмосферу, мотивуючи дітей до таких занять.

Н. Ломакіна, О. Пономаренко та О. Столбіна наголошують на важливості дотримання етапів виконання вправ сенсорно-інтегративної артикуляційної гімнастики. На їхню думку, спочатку необхідно дитині показати правильність виконання вправи дорослою особою (вчителем-логопедом, батьками тощо), потім діти виконують вправу за допомогою дорослих і поступово переходять до самостійного виконання.

Комплекси вправ сенсорно-інтегративної артикуляційної гімнастики можуть використовуватися як елемент індивідуального чи групового заняття. Тривалість виконання одного комплексу вправ для дошкільників з РАС становить близько 5-15 хвилин. Необхідним елементом комплексу вправ є «сенсорний піднос» на якому розміщені сенсорні матеріали з нюховими, смаковими та тактильними властивостями. Ці матеріали повинні відповідати тематиці комплексу сенсорно-інтегративної артикуляційної гімнастики.

Використання «сенсорного підносу» дозволяє:

- розвивати різні види сприйняття дітей;
- ритмізувати діяльність дошкільників з РАС;
- забезпечувати інтерактивну взаємодію з ігровим матеріалом та комунікацію між учасниками процесу.

Дітям дозволяється вивчати матеріал, пересипаючи його, нюхаючи та пробуючи на смак. Сенсорний піднос може бути ігровим ландшафтом під час проведення казкотерапевтичного масажу. Регулярна поява сенсорного підносу візуалізує для дитини з РАС початок занять, допомагає налаштуватися на логопедичну роботу (особливо важливою є візуалізація для немовленнєвих дітей).

Класична логопедична робота з корекції звуковимови проводиться перед дзеркалом, але використовуючи сенсорно-інтегративні методи впливу, важливо використовувати не тільки зоровий аналізатор, але й рецептори інших органів чуття. Зауважимо, що робота з такими дітьми перед дзеркалом не завжди є ефективною і використання сенсорно-інтегративної гімнастики стає чи не єдиним можливим способом логокорекційної роботи з такими дошкільниками. Залучення нюху, смаку, тактильної та вестибулярної чутливості дозволяє розширювати зворотній зв'язок між дитиною з РАС і вчителем-логопедом.

Звичайно, запропоновані комплекси вправ не можуть у повній мірі замінити традиційні вправи, особливо на підготовчому етапі перед постановкою порушених звуків. Також варто зауважити, що успішне використання сенсорної інтеграції в логокорекційній роботі з дітьми з РАС передбачає поступове включення традиційних комплексів артикуляційної гімнастики, зміст яких залежить від конкретного порушеного звуку.

Вважаємо за необхідне навести декілька прикладів вправ сенсорно-інтегративної артикуляційної гімнастики. Вправи для свистячих звуків: «Липка іриска» (злизування з внутрішньої поверхні нижніх зубів цукерки); «Кисло-солодке» (поперемінне торкання кінчиком вузького язика до фруктів в куточках рота (апельсин, лимон, яблуко тощо)); «Відгадай» (облизування язиком по колу апельсина або лимона із заплученими очима); «Кокосовий сніг» (здування кокосової стружки з долоні) та інші.

Вправи для шиплячих, сонорних звуків: «Палички», «Аромат кориці» (утримування верхньої губою палички кориці; утримування хлібної палички на верхній губі, поклавши її на кінчик язика); «Чашка» (натискання цукеркою «Чупа-чупс» на середню частину язика); «Солодка курага» (переміщення кураги у роті від щоки до щоки); «Смачний джем» (облизування язиком верхньої губи). Елементи масажу «Гострі зуби вовка», «Зустрічаємо їжачка», «Тризубець Тритона» (м'яке поколювання зубцями пластикової вилки поверхні язика) тощо.

Як бачимо, вправи на опанування сенсорними еталонами, використання сенсорних дощечок, розвиток зв'язного мовлення на основі використання домінуючих сенсорних образів і застосування сенсорно-інтегративної артикуляційної гімнастики позитивно впливають на процес активізації мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку з РАС.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, наукові розвідки та практичний досвід свідчать про те, що сенсорний досвід дитини не ізольований від мовленнєвих процесів, а є ступенем їх формування. Стан мовленнєвих здібностей, умінь та навичок дітей залежить від рівня розвитку їх сенсорно-перцептивної системи. У частини дошкільників з РАС на ситуативному рівні збережене безпосереднє сприйняття, на основі якого й необхідно розгорнути комплексну компенсаторну та корекційно-освітню роботу з активізації мовленнєвої діяльності методом сенсорної інтеграції. На заняттях з дітьми з РАС із сенсорної інтеграції необхідно дотримуватися відповідних етапів роботи та враховувати індивідуальні показники психофізичного розвитку.

Список використаних джерел

1. Андрієвська О. А. Сенсорна інтеграція як психокорекційний метод у роботі з дітьми раннього та дошкільного віку з психологічними, поведінковими та мовленнєвими порушеннями. *Психотерапія, клінічна психологія та психоаналіз*. 2015. Т. 19. № 4. С. 30-34.
2. Боряк О. В., Косенко Ю. М. Мовленнєвий розвиток дітей з особливими освітніми потребами як провідний чинник соціалізації. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2020. № 2. С. 65–71.
3. Боряк О. В., Косенко Ю.М. Альтернативна комунікація як засіб розвитку мовленнєвої діяльності дітей із комплексними порушеннями. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. № 35. С. 264–270.
4. Григус І. М., Крук І. М. Сенсорна інтеграція дітей з раннім аутизмом. *Rehabilitation and Recreation*. 2022. № 11, С. 102-110. URL: <https://health.nuwm.edu.ua/index.php/rehabilitation/article/view/225/193>.
5. Качмарик Х. В. Особливості організації психологічної корекції дітей з аутизмом у дошкільній установі. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2017. № 33. С. 148-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2017_33_26.
6. Консультації для батьків. Дисфункції сенсорної інтеграції. URL: <https://vseosvita.ua/blogs/konsultatsii-dlia-batkiv-dysfunktsii-sensornoj-intehratsii-62763.html>.
7. Мартиненко І. В., Савицький А. М. Дисфункції сенсорної інтеграції у структурі дизонтогенезу дітей із первинними порушеннями мови та мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2023. № 45. С. 62-69. URL: <https://sj.udu.edu.ua/index.php/kpsp/article/view/1669/1388>.
8. Морозова А. С. Сенсорна інтеграція як один з методів ефективного функціонування програми раннього втручання. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2023. № 2(3). С. 1-6. URL: https://www.researchgate.net/publication/371218912_Sensorna_integracia_ak_odin_z_metodiv_efektivnogo_funkcionuvanna_programi_rannogo_vtruchanna.
9. Скрипник Т. В. Сенсорна інтеграція як підґрунтя цілісного розвитку дітей з аутизмом. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2016. № 4. С. 24-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2016_4_5.
10. Стахова Л. Л., Душина А. А. Сенсорна інтеграція як метод корекції порушень мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали VIII Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції, (15 лютого 2019 р., м. Суми)*. Суми: ФОРМ Цьома С.П., 2019. С. 127-129. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/23a6c6b8-adcd-46a7-b2f4-a44750081aba/content>.
11. Тарасун В. Аутологія: теорія і практика. Підручник. К.: Вадекс, 2018. 590 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714863/1/%D0%90%D0%A3%D0%A2%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%AF.pdf>.

References

1. Andriievska O. A. Sensorna intehratsiia yak psykhokorektsiinyi metod u roboti z ditmy rannoho ta doshkilnoho viku z psykhologichnymy, povedinkovymy ta movlennievymy porushenniamy. *Psykhoterapiia, klinichna psykhohiia ta psykhoanaliz*. 2015. T. 19. № 4. S. 30-34.
2. Boriak O. V., Kosenko Yu. M. Movlennievyy rozvytok ditei z osoblyvymy osvitynymy potrebamy yak providnyi chynnyk sotsializatsii. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats. Pedagogichni nauky*. Zaporizhzhia: Zaporizkyy natsionalnyy universytet, 2020. № 2. S. 65–71.
3. Boriak O. V., Kosenko Yu.M. Alternatyvna komunikatsiia yak zasib rozvytku movlennievoi diialnosti ditei iz kompleksnymy porushenniamy. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2021. № 35. S. 264–270.
4. Hryhus I. M., Kruk I. M. Sensorna intehratsiia ditei z rannim autyzmom. *Rehabilitation and Recreation*. 2022. № 11, S. 102-110. URL: <https://health.nuwm.edu.ua/index.php/rehabilitation/article/view/225/193>.
5. Kachmaryk Kh. V. Osoblyvosti orhanizatsii psykhologichnoi korektsii ditei z autyzmom u doshkilnii ustanovi. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykhohiia*. 2017. № 33. S. 148-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2017_33_26.
6. Konsultatsii dlia batkiv. Dysfunktsii sensornoj intehratsii. URL: <https://vseosvita.ua/blogs/konsultatsii-dlia-batkiv-dysfunktsii-sensornoj-intehratsii-62763.html>.
7. Martynenko I. V., Savytskyi A. M. Dysfunktsii sensornoj intehratsii u strukturi dyzontohenezu ditei iz pervynnymy porushenniamy movy ta movlennia. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykhohiia*. 2023. № 45. S. 62-69. URL: <https://sj.udu.edu.ua/index.php/kpsp/article/view/1669/1388>.
8. Morozova A. S. Sensorna intehratsiia yak odyin z metodiv efektyvnogo funktsionuvanna prohramy rannoho vtruchannia. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2023. № 2(3). S. 1-6. URL: https://www.researchgate.net/publication/371218912_Sensorna_integracia_ak_odin_z_metodiv_efektivnogo_funkcionuvanna_programi_rannogo_vtruchanna.

9. Skrypnyk T. V. Sensorna intehratsiia yak pidgruntia tsilisnoho rozvytku ditei z autyzmom. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*. 2016. № 4. S. 24-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2016_4_5.
10. Stakhova L. L., Dushyna A. A. Sensorna intehratsiia yak metod korektsii porushen movlennievoho rozvytku ditei doshkilnoho viku. *Suchasni problemy lohopedii ta rehabilitatsii : materialy VIII Vseukrainskoi zaochnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, (15 liutoho 2019 r., m. Sumy)*. Sumy : FOP Tsoma S. P., 2019. S. 127-129. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/23a6c6b8-adcd-46a7-b2f4-a44750081aba/content>.
11. Tarasun V. Autolohiia: teoriia i praktyka. Pidruchnyk. K. : Vadeks, 2018. 590 s. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714863/1/%D0%90%D0%A3%D0%A2%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%AF.pdf>.

| Матеріал надійшов до редакції: 09.02.2025 р. | Прийнято до друку: 29.03.2025 р. | Опубліковано: 30.04.2025 р. |

